

Když se demokracie brání...

ŠTĚPÁN VÝBORNÝ

V jednom ze svých slavných citátů Winston Churchill prohlásil, že demokracie je nejhorší způsob vlády, s výjimkou všech ostatních způsobů, které jsme vyzkoušeli. Historie Evropy (a nejenom té) nám ukazuje, nakolik je tento výrok pravdivý. I přes mnoho kritik, které směřují k současné podobě demokracie (např. zúžení opravdové demokracie pouze na okamžik vhození volebního hlasu do urny, silící vliv médií, poradců či expertů na politické rozhodování, zvyšující se míra populismu apod.), nelze v historii nalézt jinou formu vlády, ve které by byl člověk, jakožto lidská osobnost, natolik svobodný a vážený. Demokracie ale není jenom vládní formou. Je to především způsob života, v němž rovnost a svoboda platí za nejvyšší společenské hodnoty. Občané žijící v demokratickém státě tak mají možnost se svobodně vyjadřovat ke všem oblastem života a politiky.

Při pohledu na vývoj evropských demokracií však vidíme, že lpění na fundamentálních svobodách člověka vždy nevedlo k vytvoření demokratické občanské společnosti, ve které by byla ctěna rovnost práv všech občanů. Nejmarkantnějším příkladem doposud zůstává zneužití demokratických institucí v meziválečném Německu. Přetrvávající nespokojenost s výsledky a dopady první světové války, zhoršující se ekonomická situace německých domácností, tichý (až skrytý) antisemitismus a rasismus, deziluze nad funkcí demokratické formy vlády (a bylo by možno jmenovat další příklady). Všechny tyto aspekty dokázal využít Adolf Hitler a uzurpovat si moc pro sebe a svoji Národně socialistickou německou dělnickou stranu. A ačkoli nelze říci, že metody Hitlera k získání hlasů byly vždy v souladu s demokratickými principy, přesto v zásadě tehdejší německá demokracie připustila, aby v jejím čele stanula ideologie nacionálního socialismu odmítající její základní principy a usilující o její zničení. Nakolik Adolf Hitler demokracii využil pouze k tomu, aby se dostal k moci, aniž by ctil její základní východiska, ukázalo se již nedlouho po jeho nástupu k moci. Otevřený antisemitismus, který přerostl až v hrůzy holocaustu, zlikvidování politické opozice (včetně té ve vlastní straně), zavlečení Evropy do takřka šestiletého válečného konfliktu, omezení základních lidských práv občanů a mnoho dalších faktorů zůstává černou skvrnou na moderních dějinách Německa.

Avšak tyto momenty se nestaly mementem pouze pro budoucí německý stát, ale nezbytně zapůsobily i na podobu demokracie samotné. Politologové, právníci i samotní občané se museli opodstatněně tázat, zdali je demokracie opravdu

tak dobrou formou vlády, když na základě jejich mechanismů bylo způsobeno tolik zla, které jsou přesným opakem jí samotné. Výsledkem diskusí ale nebylo úsilí o jejím nahrazení jiným politickým systémem, nýbrž k pojmu demokracie byl přidán přívlastek militantní (též bránící se nebo obranyschopná). Tyto pojmy měly předznamenat novou podobu poválečných demokracií. Demokracie již neměla být pouhou metodou pro vytváření vlády, kterážto je v rámci svých základních principů obsahově neutrální. Její nová podoba měla jasně ukázat, že demokracie v základu stojí na zachování lidských práv a svobod pro všechny občany, ale pokud někdo tyto svobody zneužije k projevům požadující odstranění některých z nich, nemůže demokracie zůstat neutrální. Naopak musí sama sebe bránit před zničením a nedovolit, aby její vlastní principy umožnily její destrukci. A to i přesto, že tímto postupem někdy pošlape základní ideje, na kterých stojí. Zároveň duchovní autoři tohoto konceptu zdůrazňovali, že demokracie musí být v tomto boji stejně silná a odhodlaná jako ti, kteří se ji snaží zničit.

Za zakladatele tohoto nového pojetí demokracie je považován Carl Loewenstein, jenž jako německý Žid pocítil na vlastní kůži zlo nacionálního socialismu (po nástupu Hitlera musel emigrovat do USA). V reakci na zneužití demokratických principů publikoval již v roce 1937 článek pod názvem *Militant Democracy and Fundamental Rights*, v němž nejenom zmapoval ono fatální selhání demokracie, ale rovněž poskytl seznam opatření, která musí být v demokratických státech přijata tak, aby se do budoucna předešlo zničení demokracie ze strany jejích nepřátel. Kromě jiného považoval za nutné stanovit opatření proti militarizaci politických stran, proti nadměrné propagandě, podněcování k neloajálnosti ve státní správě, nošení zbraní nebo nutnost omezit bezbřehost sdružovacího práva, svobody tisku apod.

Po znovunastolení demokratického pořádku byly některé Loewensteinovy požadavky militantní demokracie (byť ne všechny) vtěleny do právních řádů. Tím ústavodárci a zákonodárci projevili vůli nepřipustit, aby nové demokracie zůstaly bezbrannými vůči svým nepřítelům. Kromě toho se posléze státní správa rozhodla aktivně postupovat proti těm, kteří demokracie ohrožují. A není překvapením, že nejdůslednějším v tomto boji byla Spolková republika Německo, a to nejenom směrem ke skupinám založených na idejích krajní pravice, ale i vůči další antidemokratické hrozbě: komunismu.

Na území dnešní České republiky lze sledovat zajímavý vývoj v pojetí demokracie jako militantní. Ačkoli v roce 1918 byla československá demokracie podobná ostatním v Evropě, tak například na rozdíl od sousedního Německa zdejší právní prostředí dokázalo před druhou světovou válkou rozpoznat nebezpečí tkvící v antidemokratických stranách. Za typický příklad lze uvést přijetí zákona o zastavování činnosti a o rozpouštění politických stran z roku 1933, na jehož základě byly rozpuštěny strany blízké nacionálnímu socialismu. Zahraniční autoři zabývající se tematikou militantní demokracie dokonce dávají

meziválečnou legislativu a judikaturu Československa za spíše vzácný příklad toho, že již v období před druhou světovou válkou si některé státy uvědomovaly potřebu chránit demokracii i za cenu degradace některých jejích principů. I přes tuto historickou zkušenost však poměry po roce 1945 neumožnily plně navázat na demokratické principy první republiky a doplnit je ještě ve větší míře o ony obranyschopné faktory. Naopak situace vyústila ve vytvoření komunistické totality. Vstříc zkušenostem s antidemokratickými formami vlády není překvapivé, že po roce 1989 přijalo české právní prostředí principy bránící se demokracii za své. Při přijímání nových právních předpisů upravujících výkon některých základních práv a svobod bylo přistoupeno k deklaraci jejich možného omezení, ať již jde například o právo sdružovací (možnost rozpustit či odmítnout registraci politické strany nebo občanského sdružení) nebo svobodu shromažďovací (za určitých okolností přípustnost zákazu shromáždění či jeho rozpuštění v jeho průběhu). Stejně tak byla do trestního zákona (později zákoníku) vtělena ustanovení, jež trestně postihují výkon svobody projevu, pokud ten směřuje k potírání práv a svobod druhých či ohrožuje demokracii samotnou.

Tato nová opatření směřovala k zakotvení a udržení demokracie prostřednictvím restrikcí vůči těm osobám, které se přihlásily či se hlásí k některé nedemokratické ideologii. Z hlediska názorových proudů, vůči kterým se česká demokracie obraně vymezila, se jednalo především o komunismus a o odlišné podoby pravicového extremismu a radikalismu. V případě komunismu lze za typický příklad uvést přijetí a aplikaci lustračních zákonů jakožto omezení práva na svobodnou volbu povolání na jedné straně a vůli demokracie odstranit ze státní správy osoby nedemokratického smýšlení na straně druhé. Soulad těchto opatření s demokratickým pořádkem potvrdil též Ústavní soud, který i z obecného pohledu jako základní ochránce ústavnosti potvrdil opodstatněnost militantního pojetí demokracie. Za typický příklad obrany demokracie vůči krajně pravicovým idejím lze zmínit (vedle mnohých trestně-právních kauz postihujících svobodu projevu) rozpuštění Dělnické strany v roce 2010. Nejvyšší správní soud, který o rozpuštění politických stran v ČR rozhoduje, a poté i Ústavní soud vyřkl, že strana, která se prezentuje radikálním programem s prvky rasismu a xenofobie, která hlásá nenávistné postoje vůči minoritám, která zastiťuje násilné akce, jež mají za cíl projevovat nenávist vůči romskému etniku, či která je personálně propojena s neonacistickým hnutím, se nemůže účastnit demokratické soutěže politických stran.

Vzhledem k určitému rozporu mezi základními principy demokracie a metodami její obrany tento koncept někteří kritizují a přikládají se spíše k liberálnímu pojetí základních práv a svobod podobnému tomu z USA (tamní Ústava zajišťuje například takřka bezbřehou svobodu projevu). Tito autoři nepopírají význam nezapomenutelných hrůz z období komunistických či nacistických diktátů, přesto však věří, že současná společnost dokáže extrémní názory vyvrátit a zdiskreditovat v demokratické diskusi. Argumentem odpůrců tohoto liberál-

ního přístupu je, že nesporným faktem zůstává, že ačkoli od druhé světové války uplynulo již více než 65 let a od pádu komunismu více než 20 let, mnozí občané postižení těmito totalitami doposud velmi citlivě vnímají projevy takových názorů, které sympatizují s některou z těchto ideologií. Samostatnou kapitolu pak tvoří kritika současné podoby demokracie ze strany těch, k nimž směřují předmětná opatření. Především různé skupiny krajní pravice si v současnosti z restrikcí vůči nim vytvořily jedno z hlavních témat a staví se až do role jediné opozice vůči současnému systému. Z jejich výroků je však patrné, že v případě nastolení jimi podporovaného politického uspořádání by vůči svým odpůrcům postupovaly mnohem radikálněji a Listinu základních práv a svobod by přeměnily na pouhý cár papíru.

Jakkoli není nutno pochybovat o správnosti hlavních principů bránící se demokracie, přesto je důležité při každé jejich aplikaci důsledně vážit, zdali již opravdu nastaly takové podmínky, za nichž je nezbytné a potřebné přistoupit k „posílání“ některých demokratických principů v zájmu principů stojících na stejné úrovni. Jak řekl Masaryk, demokracie je diskuse a je nanejvýš očekávatelné, že v diskusi zazní i radikálnější názory, které mohou někoho urážet či dehonestovat. Bylo by však od demokracie velmi neprozřetelné, pokud by jakýkoli radikálnější projev postihovala. V takovém případě by se mohla stát macechou, která své děti trestá za jakýkoli prohřešek, a ne matkou, která pouze v nezbytných chvílích přistoupí k potrestání jí milovaného dítěte, a to pouze v zájmu dítěte samotného (což mu rovněž náležitě vysvětlí). V takovémto případě lze očekávat, že i dítě samotné spíše pochopí nezbytnost takovýchto restrikcí a zároveň se matka nezdiskredituje před ostatními kolegy (v případě demokracie před jinými formami vlády).

Diskuse nad bránící se demokracií jako celkem, tak i debaty nad konkrétními opatřeními nutnými pro zachování demokracie zajisté budou pokračovat. Lidé, kteří hledí k základním lidským právům a svobodám jako k fundamentálnímu kameni demokracie, budou i nadále kritizovat jakákoli jejich omezení. A naopak jiní budou nadále upozorňovat na nezbytnost odhodlané obrany demokracie vůči odpůrcům či osobám snažícím se omezit práva a svobody minoritních skupin. A jakkoli to je obtížné, je třeba znovu a znovu v každém posuzovaném případě hledat střed mezi voltairovskou tolerancí ztělesněnou výrokem „Hluboce s Vámi nesouhlasím, ale budu se bít, abyste svůj názor mohl projevit“ a postojem Saint-Justa: „Žádnou svobodu nepřátelům svobody.“ Ale ať již v budoucnu právní prostředí demokratických států bude lpět na liberální ochraně všech základních svobod pro všechny či zůstane věrno idejím militantní demokracie, lze především doufat, že zůstane oddáno hodnotám, na kterých stojí demokratický stát a neumožní nástup těch, kteří svou ideologii zakládají na nenávisti a nerovnosti v právech.